

۱۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۱۱. ۳۳۶

۱۷/۱/۱۵۷۹۵۴
۱۸/۱/۵۰

دانشگاه باقر العلوم

پایان نامه کارشناسی ارشد تاریخ

عنوان:

تشیع ری از ابتدا تا پایان آل بویه

استاد راهنما:

جناب آقای دکتر سید حسین فلاح زاده

استاد مشاور:

۱۳۸۸ ۱۱/۲۸

جناب آقای دکتر حسین ایزدی

نگارش و پژوهش:

فاطمه اسماعیلی کوپایی

۱۳۸۷

مجموعه اسناد بزرگ مساجد
شهرستان

تقدیم به:

پدر و مادرم که مرا در سایه محبت خویش پرورش دادند.

و

به همسرم که وجودش سایه بان آرامش من است.

تقدیر و تشکر

بعد از سپاس از خداوند منان که هر لحظه از زندگی‌ام را با الطاف بیکران‌ش سپری

کرده‌ام.

از استاد محترم راهنما، جناب آقای دکتر سید حسین فلاح زاده و همچنین استاد

محترم مشاور جناب آقای دکتر حسین ایزدی که در تدوین این رساله یاری‌گر من

بودند کمال تشکر و قدردانی را دارم.

از پدر و مادرم هم که مرا به وادی علم رهنمون شدند و همچنین خانواده‌ام و

همسر مهربانم، که در مدت تدوین این رساله زحماتی را متقبل شدند تشکر می‌نمایم.

چکیده

شهر ری از کهن‌ترین شهرهای ایران است که در دوران تاریخی خود نام‌های متعددی گرفته و از زمان باستان تاکنون شهرت و عظمت خاصی در بین شهرهای ایران داشته است. پژوهش حاضر در صدد بررسی تاریخ تشیع در این شهر می‌باشد. سوال اصلی این پژوهش چنین است: روند گسترش تشیع در ری از ابتدا تا پایان آل بویه چگونه بوده است؟ فرضیه‌ای که جهت پاسخ به این پرسش مطرح شده عنوان می‌دارد که تشیع به صورت تدریجی به ری وارد شده و فضای سیاسی، اجتماعی شهر ری، ورود حضرت عبدالعظیم حسنی، حاکمیت آل بویه و غیره در گسترش تشیع در ری مؤثر بوده‌اند. جهت بررسی فرضیه فوق فصول چندی در نظر گرفته شد. در فصل اول که به مفاهیم و چارچوب نظری اختصاص دارد، نظریه ساختار - کارگزار مطرح شده که بر اساس آن ساختارهای اجتماعی و کارگزاران با یکدیگر در کنش و واکنشی متقابل هستند و بر یکدیگر تأثیر گذارده و از هم تأثیر می‌پذیرند و یک رابطه پویا بین آنها برقرار است. فصل دوم به بررسی جغرافیای تاریخی ری اختصاص یافته است. در فصل سوم تشیع ری از ابتدا تا روی کار آمدن آل بویه مورد بررسی قرار گرفته است. فصل چهارم این رساله تشیع ری را در دوران آل بویه بررسی می‌نماید. با انجام فصول فوق به این نتیجه دست یافته‌ایم که گروه مردم ری به تشیع به صورت تدریجی بوده و تشیع ری از آغاز تا روی کار آمدن آل بویه سه مرحله مواجهه با تشیع در زمان امویان و آشنایی با تشیع در عصر عباسی از طریق ارتباط با امامان شیعه و مخصوصاً ورود حضرت عبدالعظیم به این شهر و نفوذ تشیع در ری که در عصر حاکمیت مادرانی در ری صورت گرفته است، را پشت سر گذاشته است. اوج گسترش تشیع در شهر ری را می‌توان در عصر آل بویه دانست که امرای بویهی به احیای شعائر شیعه در ایران و ری پرداختند. همچنین علما و وزرای شیعی این شهر و امامزادگانی که به دلیل فضای باز شیعی به این منطقه وارد شدند نیز به این گسترش کمک زیادی کردند.

فهرست مطالب

- مقدمه: طرح تحقیق..... ۱
- ۱ - بیان مسأله:..... ۲
۲. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:..... ۲
۳. سابقه پژوهش:..... ۳
۴. سؤال اصلی پژوهش:..... ۳
۵. فرضیه پژوهش:..... ۳
۶. مفاهیم و متغیرها:..... ۳
۷. سؤالات فرعی پژوهش:..... ۴
۸. پیش فرض‌های پژوهش:..... ۴
۹. اهداف پژوهش:..... ۴
۱۰. روش پژوهش:..... ۴
۱۱. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:..... ۴
۱۲. سازماندهی پژوهش:..... ۵

۱۳. بررسی منابع ۶
- ۱- تجارب الامم ۶
- ۲- الكامل فى التاريخ: ۹
- ۳- المنتظم فى تاريخ الملوک و الامم: ۱۱
- ۴- تاريخ الامم و الملوک: ۱۳
- ۵- فتوح البلدان: ۱۵
- ۶- تاريخ قم: ۱۶
- ۷- تاريخ يعقوبى: ۱۸
- ۸- مروج الذهب: ۲۰
- ۹- اخبار الطوال: ۲۱
- ۱۰- تاريخ تشيع در ايران از آغاز تا قرن هفتم هجرى: ۲۲
- ۱۱- تاريخ گسترش تشيع در رى: ۲۳
- فصل اول: مفاهيم و چارچوب نظرى ۲۵
- مفاهيم: ۲۶
- ۱- تشيع: ۲۶
- ۲- شهر رى: ۲۹
- ۳- اشاعه: ۲۹
- چارچوب نظرى ۳۱
- آشنائى جامعه شناختى با ساختار بندى ۳۱
- دو معنا براى ساختار بندى ۳۲

۳۳	نظریه ساختار و کارگزار
۳۷	روش تعامل ساختار - کارگزار
۳۷	الف) نظریه ساختاری؛
۴۰	ب) نظریه رابطهای - راهبردی؛
۴۱	تطبیق نظریه و رساله
۴۳	فصل دوم: جغرافیای تاریخی ری و ورود اسلام به آن
۴۴	مقدمه:
۴۵	جغرافیای تاریخی ری
۴۵	۱ - نام قدیم ری:
۴۶	۲ - تاریخ استعمال نامهای ری:
۴۷	۳ - وجه تسمیه ری:
۴۸	اهمیت ری
۴۹	بنای شهر ری
۵۰	پیشینه شهر ری
۵۱	ورود اسلام به ایران
۵۱	الف) ورود اسلام از طریق فتوحات:
۵۳	ب) گرایش ایرانیان به اسلام:
۵۷	ورود اسلام به ری
۶۲	فصل سوم: تشیع ری از آغاز تا آل بویه
۶۳	مقدمه

۶۴	تعاریف گوناگون از شیعه
۶۹	چگونگی ورود و گسترش شیعه در ایران
۷۱	سلمان فارسی
۷۲	امام علی بن موسی الرضا(ع)
۷۳	حکومت علویان
۷۴	ارتباط ایرانیان با شهرهای شیعه‌نشین
۷۴	دلایل نفوذ تشیع در میان مردم ایران
۷۶	شهرهای شیعه‌نشین در ایران
۷۹	کشمکش نخستین ری با تشیع
۸۲	آشنایی ری با تشیع
۸۷	حضرت عبدالعظیم حسنی و تشیع ری
۸۸	ولادت حضرت عبدالعظیم
۸۸	حضرت عبدالعظیم و ائمه اطهار(علیهم‌السلام)
۹۰	احوال آن حضرت در ری
۹۱	تألیفات حضرت عبدالعظیم
۹۱	وفات حضرت عبدالعظیم
۹۱	محمد بن جعفر اسلامی و وکالت ائمه در ری
۹۲	احمد بن حسن مادرانی و گسترش تشیع ری
۹۶	موقعیت جغرافیایی ری و گسترش تشیع
۹۶	۱ - نزدیکی شهر ری به طبرستان:

- ۹۶ ..... ۲ - نزدیکی به قم:
- ۹۷ ..... ۳ - دوری از مرکز خلافت:
- ۱۰۳ ..... فصل چهارم: تشیع ری در عصر آل بویه.
- ۱۰۴ ..... قدرگیری آل بویه در ایران
- ۱۰۵ ..... روی کارآمدن آل بویه در ری
- ۱۰۷ ..... زمینه های گسترش تشیع در عصر آل بویه
- ۱۰۹ ..... آل بویه و احیای شعائر شیعه در ایران
- ۱۱۱ ..... آل بویه و گسترش تشیع در ری
- ۱۱۱ ..... صاحب بن عباد
- ۱۱۵ ..... ابوسعید آبی
- ۱۱۵ ..... خاندان بابویه در ری
- ۱۱۹ ..... ابوجعفر محمد کلینی
- ۱۲۰ ..... علمای ری
- ۱۲۲ ..... امامزادگان ری
- ۱۲۲ ..... امامزاده حمزه
- ۱۲۳ ..... امامزاده طاهر
- ۱۲۴ ..... امامزاده عبدالله
- ۱۲۴ ..... امامزاده هادی
- ۱۲۴ ..... امامزاده ابوالحسن
- ۱۲۵ ..... محلات شیعه نشین ری

۱۲۶.....	غزنویان و تشیع
۱۲۷.....	غزنویان در ایران
۱۲۸.....	غزنویان در ری
۱۳۲.....	نتیجه گیری
۱۳۷.....	فهرست منابع و مآخذ
۱۳۸.....	الف) منابع اصلی:
۱۴۲.....	ب) منابع پژوهشی
۱۴۳.....	کتابها:
۱۴۷.....	مقاله ها:

مقدمه:

طرح تحقیق

۱ - بیان مسأله:

شهر ری یکی از شهرهای باستانی ایران است که در دوره اسلامی نیز از مهمترین شهرهای اسلامی به شمار می آمده است. این شهر در زمان ورود تشیع به ایران به یکی از مرکز شیعی تبدیل شده است. در نتیجه در مبحث تشیع ایران از جمله مناطقی است که بررسی آن اهمیت به سزایی دارد. این پژوهش به بررسی سیر گسترش تشیع در ری در قرون اولیه اسلامی تا پایان آل بویه می پردازد.

۲. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

تحول مذهبی در شهر ری یک تحول تدریجی بوده که طی هفت قرن به درازا کشیده است. این تحول از ناصبی گری آغاز و به تشیع امامی خاتمه یافته است. توجه به تقابل اساسی این دو نگرش و نیز در نظر گرفتن اینکه این تحول بر اثر شرایط درونی و علل طبیعی بوده می تواند به عنوان یک تجربه با ارزشی در بررسی تحولات مذهبی مطرح باشد. اهمیت موضوع در این است که این شهر در قرون به یکی از مراکز شیعی ایران تبدیل شده و تعدادی از علمای بنام شیعه از آن برخاسته اند و شماری از امامزادگان و نایبان امامان معصوم نیز به این شهر مهاجرت کرده اند. به این خاطر شناخت و بررسی روند تشیع در این شهر به عنوان یکی از مراکز اصلی تشیع می تواند قسمت هایی از تاریخ تشیع در ایران را روشن کرده و

زمینه‌ای مساعد برای مطالعات بعدی در این باب فراهم آورد.

۳. سابقه پژوهش:

در مورد روند گسترش تشیع در روی کتاب‌هایی که با عنوان تشیع در ایران به رشته تحریر در آمده‌اند به این موضوع در قرون اولیه اسلامی کمتر توجه کرده و تشیع در ری را از قرون پنجم و ششم مورد بحث قرار داده‌اند. در کتاب‌هایی که به طور خاصی به مبحث شهر ری پرداخته‌اند مطالب پراکنده‌ای از تشیع در قرون اولیه آمده است. در این میان کتاب تاریخ گسترش تشیع در ری از رسول جعفریان تنها کتابی است که به طور مستقل به این موضوع پرداخته است. اثر مذکور را در بخش بررسی منابع بیشتر شناسانده ایم.

۴. سؤال اصلی پژوهش:

روند گسترش تشیع در ری از ابتدا تا پایان آل بویه چگونه بوده است؟

۵. فرضیه پژوهش:

تشیع به صورت تدریجی و در طی قرونی چند به ری وارد شد و در آن اشاعه پیدا کرد. بر این جریان، فضای سیاسی اجتماعی جامعه و همچنین عواملی چون ورود علویان و حضرت عبدالعظیم، حاکمیت آل بویه و غیره تأثیر بسیار داشته‌اند.

۶. مفاهیم و متغیرها:

متغیر مستقل: فضای سیاسی اجتماعی جامعه، ورود علویان و حضرت عبدالعظیم حسنی، حاکمیت آل بویه.

متغیر وابسته: گسترش و اشاعه تشیع در ری

۷. سوالات فرعی پژوهش:

- ۱- جغرافیای تاریخی ری و ورود اسلام به آن چگونه بوده است؟
- ۲- تشیع در ری از ابتدا تا روی کار آمدن آل بویه چه مراحل را پشت سر گذاشته است؟
- ۳- عصر آل بویه چه تأثیری را بر گسترش تشیع در ری داشته است؟

۸. پیش فرض‌های پژوهش:

- ۱- شهر ری به عنوان یکی از مناطق شیعه نشین در تاریخ ایران اسلامی شمرده شده است.
- ۲- در توسعه و گسترش یک آیین یا مذهب در یک محیط جغرافیایی عوامل مختلفی تأثیر می‌گذارند.

۹. اهداف پژوهش:

هدف این پژوهش بررسی روند گسترش تشیع در ری در قرون اولیه تا پایان آل بویه است و این پژوهش می‌تواند گوشه‌ای از تاریخ تشیع و سیر تحولات آن در ایران را روشن نماید.

۱۰. روش پژوهش:

نوع روش پژوهش: توصیفی و علی.

۱۱. روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:

در این تحقیق روش گردآوری اطلاعات اسنادی و کتابخانه‌ای است و سعی

می‌شود که تحقیق با اولویت دادن به منابع دست اول و تکیه بر دید انتقادی و تحلیلی انجام شود.

۱۲. سازماندهی پژوهش:

فصل اول که مختص مفاهیم و چارچوب نظری است در این فصل از نظریه ساختار - کارگزار استفاده شده و با موضوع تطبیق داده شده است.

فصل دوم به جغرافیای تاریخی، قدمت و اهمیت شهر ری و ورود اسلام به ایران و سپس به شهر ری می‌پردازد.

فصل سوم به روند گسترش تشیع در ری از ابتدا تا روی کار آمدن آل بویه اختصاص دارد و سه مرحله مواجهه ری با تشیع و آشنایی ری با تشیع و نفوذ تشیع در ری را مورد بررسی قرار می‌دهد.

فصل چهارم ویژگی‌های تشیع در ری در عصر آل بویه را مورد بررسی قرار می‌دهد و به قدرت‌گیری آل بویه در ایران، عوامل گسترش تشیع در عصر آل بویه و اقدامات آل بویه برای احیای تشیع ایران و ری و معرفی علماء و خاندان‌های بزرگ شیعه در ری می‌پردازد.

در پایان نیز نتیجه‌گیری آورده شده است.

۱۳. بررسی منابع

۱- تجارب الامم

این کتاب نوشته احمد بن محمد رازی، مورخ، فیلسوف، پزشک و ادیب پر آوازه ایرانی قرن چهارم است. عنوان پارسی او اصلاً مشکویه و معرب آن مسکویه است و یکی از توابع ری نیز همین نام را داشته است، از تاریخ تولد ابوعلی مسکویه اطلاعی در دست نیست اما از آنجا که از خود در تجارب الامم به طول مصاحبت و کثرت مجالسات با ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بویه‌ای اشاره کرده، یادآور می‌شود که یکی از منابع او در وقایع سال ۳۴۰ به بعد اطلاعات شگافی مهلبی از وقایع روزگار وزارتش بوده است، می‌بایست در حوالی سال ۳۲۰ زاده شده باشد. در مورد مذهب او بسیاری از نویسندگان او را شیعه مذهب دانسته و بر تشیع او استدلال کرده‌اند. مسکویه اصلاً از ری بود و شاید بتوان گفت که حدود دو دهه نخستین عمر خود را در ری زیسته است. سپس به بویه‌یان بغداد پیوست و حدود دوازده سال مصاحب و ندیم خاص ابومحمد مهلبی، وزیر معزالدوله بود. آنگاه هفت سال در خدمت ابوالفضل بن عمید وزیر رکن الدوله بویه‌ی زیست و خازن کتابخانه او در ری بود، از آن پس ظاهراً به خدمت ابوالفتح بن عمید، وزیر رکن الدوله و مؤید الدوله پیوست و چون ابوالفتح به قتل رسید، از خدمت به صاحب بن عباد وزیر جدید سمرقند باز زد. ابوعلی سپس در شیراز به عضدالدوله پیوست و خازن کتابخانه و بیت المال او شد و تجارب الامم را به نام او نوشته و در مقدمه آن خود را از کارگزاران ویژه او خوانده است.

چون صمصام الدوله جانشین پدرش شد، مسکویه با او پیوندی نزدیک یافت و در مجالس علمی و فرهنگی وزیر او حاضر می‌شد. ابو علی پس از صمصام الدوله همچنان در خدمت بزرگان دیگر دربار ری بود. او روزهای آخر عمر خود را در اصفهان گذرانید و در نهم صفر سال ۶۲۱- هجری چشم از جهان فرو بست.

مسکویه در مقدمه کتاب خود دست به تعریف تاریخ می‌زند و اعتقاد دارد که گزارش‌های درست تاریخ غرق در قصه‌هایی است بی‌پایه و آمیخته با افسانه‌ها و مثل‌هایی که سودشان چیز خواب آوردن یا سرگرمی نیست از این رو همه آن گزارش‌ها را در بوته نقد می‌هد و آنچه را که ارزشمند است از آن بیرون می‌کشد و آنچه را که تهی از ارزش تاریخی است به سویی می‌افکند. مسکویه به گزارش‌های پیش از طوفان نوح از آن رو که فاقد ارزش تاریخی‌اند اعتماد نکرده است و معجزه‌های پیامبران را از آن رو که برای مردم روزگارش قابل تکرار و تجربه نبوده است در کتاب خود نیاورده است. البته این بدان معنی نیست که وی تدبیرهای مردمانه‌ای که از ایشان رسیده است فرو نهاده باشد زیرا همه این گونه روایات در متن اهتمام مسکویه قرار دارد. مسکویه روشی را که در نوشتن تاریخ برگزیده است هرگز از یاد نمی‌برد و آن را در جای جای کتابش گوشزد می‌کند. او در تاریخ‌نویسی به گزارش‌های بی‌ارزش تاریخ اهمیتی نمی‌دهد و آنچه را که دارای ارزش تاریخی است می‌شناسد و پیوندی را که میان حوادث وجود داشته است به خواننده‌اش نشان می‌دهد. مورخان اسلامی همگی به تاریخ از آن رو نگریسته‌اند که تاریخ درس و اندرز است اما تنها کسی که در این باب استدلال حکیمانه و فلسفی کرده و دید اخلاقی داشته و جا به جا در کتاب خود به موارد تجربه و فواید عملی

اشاره کرده مسکویه است زیرا او قایل به اصالت عمل و اصالت تجربه است و از این رو می‌توان او را به عنوان پیشروان طریقه علمی تاریخ یا در شمار پیشگامان فلسفه تاریخ یاد کرد. کایتانی در مقدمه نسخه ایاصوفیان مسکویه را به عنوان مورخ چنین می‌بیند: او یکی از پیشروان تاریخ نگاری به زبان تازی است، متسکویه بر خلاف سلف شهیر خود طبرسی که هدف عمده‌اش گردآوری مایه‌های تاریخی و ارائه همگی آنها بود، بر آن شد تا تاریخش همچون ساختی اندام وار تصنیف گردد. تجارب الامم، آشکارا، کاری است برآمده از ذهنی استدلالی که در پرتو برداشتی والا از هدف و وظیفه مورخ عمل می‌کند از این رو مسکویه نسبت به مورخان پیشین و معاصران خود که به تازی نوشته‌اند، برتری بزرگی نشان می‌دهد. نکته دیگری که در کار مسکویه چشمگیر است این است که وی تاریخ خود را در کمال بی‌طرفی نوشته است، او در خدمت امیران و وزیران آل بویه می‌زیسته و از نزدیکان ایشان بوده است. از این رو، انتظار می‌رفت که در تاریخش، ایشان را ستایش کند، ولی می‌بینیم که بی‌طرفی شگرفی نشان داده و بد و خوب رفتارشان را نشان داده است.

از دیگر ویژگی‌های مسکویه در تجارب الامم آن است که حتی نسبت به دوره‌ای که موازی طبری است بویژه در روزگاران پیش از اسلام متن‌های بی‌نظیر و پر ارزش را می‌آورد که در آثار مورخانی چون طبری، ابن اثیر و ابن خلدون و دیگران دیده نمی‌شود. نکته دیگر آنکه مسکویه به گفته خود بیشتر گزارش‌ها و حوادث سال بعد از ۳۴۰ را از مشاهده‌ها و دیده‌های خود بازگو کرده است یا از اساتیدی که به آنها اعتماد کامل داشته شنیده است.

این کتاب از آن جهت به عنوان منبع در نگارش این رساله دارای اهمیت است که به مادر بررسی حوادث و تاریخ شهر ری کمک زیاد می‌کند زیرا مسکویه اصالتاً اهل ری بوده و دو دهه در آنجا زندگی کرده است و از آنجا که اوج گسترش تشیع در ری را می‌توان عصر آل بویه دانست، بررسی این دوره زمانی در این رساله از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. مسکویه فردی است که نه تنها خود در این دوره می‌زیسته بلکه بیشترین نزدیکی را به دربار آل بویه داشته است و خود از نزدیک شاهد آن دوران بوده است. در نتیجه کتاب او در هر جا که سخن از قرن چهارم و روزگار آل بویه بیاید به عنوان مأخذ دست اول می‌درخشد پس می‌تواند بهترین اطلاعات را در مورد این عصر به ما بدهد مخصوصاً که او در بیان گزارش‌های تاریخی بی‌طرفی را رعایت کرده است و می‌توان به کتاب او با دیده اعتماد نگریست.^۱

۲- الکامل فی التاریخ :

این کتاب اثر عزالدین ابوالحسن علی بن محمد معروف به ابن اثیر است. وی در مقدمه کتابش درباره علت تألیف و روش تاریخ نگاری خود می‌گوید: چون به مطالعه تاریخ علاقه مند بودم ضمن مطالعه آن دریافتم که هیچ کدام از کتب تاریخی به تنهایی نیاز خواننده را رفع نمی‌کند برخی درازه گویی کرده و برخی مختصر گفته‌اند و هیچ کتابی به همه رویدادها نپرداخته است وقتی چنین دیدم شروع به تألیف تاریخی جامع نمودم. ابن اثیر کتاب خود را از نخستین روزگار آغاز کرده و تا پایان سال ۶۲۸ هـ ق یعنی دو سال پیش از مرگش ادامه داده است. منبع اصلی او

---

۱. دایرة المعارف بزرگ اسلامی، ج ۶.